

De vroegere **Kolonie van Weldadigheid in Wortel**, dat op de Werelderfgoedlijst van de Unesco staat.

In Veenhuizen werden landlopers 'verpleegden' genoemd, in België 'colons'

Een Vlaamse kolonie vol pechvogels

KOLONIEDORPEN Mariët Meester, zelf opgegroeid in Veenhuizen, bezoekt net over de grens voormalige Vlaamse koloniën van weldadigheid - en voelt zich „toerist van de armoede“.

Foto's Jaap de Ruig

Het plan sluimerde al, nu wilde ik eindelijk eens echt in Wortel en Merksplas gaan kijken. Deze dorpen in België liggen vlak over de grens, ze zijn de Vlaamse tegenhangers van Nederlandse dorpen als Frederiksoord, Wilhelmina-oord en Veenhuizen, alle drie voormalige Koloniën van Weldadigheid. In totaal zijn er zeven van zulke koloniedorpen geweest, een particulier project dat aan het begin van de negentiende eeuw met steun van het koningshuis werd opgezet in een poging de stedelijke armoede aan te pakken. Op afgelegen, tot dan toe onontgonnen plekken kwamen boerderijtjes te staan waar arme gezinnen konden leren landbouw en veeteelt te bedrijven.

Tegelijkertijd zou daardoor de algemene welvaart toenemen, zo redeneerden de initiatiefnemers. Aangezien België tussen 1815 en 1830 deel uitmaakte van de Verenigde Nederlanden, kwamen er ook twee van dergelijke koloniën aan de andere kant van de huidige grens terecht. Tweehonderd jaar geleden, eind 1822, verhuisden de eerste arme stadsgezinnen naar kleine hoesjes in Wortel met elk 3,5 hectare grond.

Doordat ik zelf als 'koloniekind' ben opgegroeid in Veenhuizen, in de tijd dat deze voormalige Kolonie van Weldadigheid een afgesloten gevangenisdorp was geworden, begon het uitstapje met een valse start. Ik dacht alles al wel zo'n beetje te weten en was ervan uitgegaan dat Wortel en Merksplas er ongeveer net zo uit zouden zien als de koloniën die ik kende. Als gevolg daarvan kon ik kon ze niet vinden. Ja, het dorp Wortel, dat vond ik, het zag er net zo uit als de meeste Vlaamse dorpen. Maar waar stonden die boerderijtjes nou?

Meteen na de verschijning in 2013 had ik het boek *Landlopers* gelezen van Toon Horsten, zelf een koloniekind uit Wortel. Kennelijk had ik zijn woorden ingevuld met beelden uit mijn

eigen brein, want na enig zoeken ontdekte ik dat in België, anders dan in Nederland, dorp en Merksplas geen eenheid vormen. Wortel-kolonie bleek enige kilometers verderop te liggen. Daar was het ineens afgelegen met de kronkelweggetjes en kwam ik thuis tussen de 'drevens', zoals landwegen in Vlaanderen worden genoemd. Net als in Veenhuizen stonden ze loodrecht op elkaar, met hoge oude bomen aan weerskanten. Het landschap met de prikkeldende bosgeur riep een gevoel van ontzag in me op. Van de boerderijtjes, waarvan er 129 zijn geweest, was helaas niets meer over, want toen in 1830 'de Hollanders buitenvlogen' werd ook meteen maar begonnen met het afbreken van de pasgebouwde hoesjes.

Toch is er in Wortel-kolonie nog wel steeds het een en ander te zien. Zo staat er een grote, eind negentiende-eeuwse boerderij die de titel van het boek van Horsten verklaart. Parallel aan wat de Nederlandse overheid in Veenhuizen deed, gebruikte de Belgische overheid Wortel-kolonie op een gegeven moment om groepen landlopers in onder te brengen, dakloze mannen die aan het zwerven waren geslagen. Het hele gebied van 550 hectare werd in feite één grote zorgboerderij waar werd getracht structuur in hun bestaan te brengen. Na enige tijd zouden ze zich dan wel weer zelfstandig kunnen redden in de maatschappij, was de veronderstelling. In de praktijk viel dat tegen en keerden velen vrijwillig naar de veiligheid van de kolonie terug.

Majestueuze eiken

In de voormalige boerderij is nu een ontvangstcentrum van een natuurorganisatie ingericht. Ook andere delen van het gebouw worden gebruikt voor doe-einden die niets met de Koloniën van Weldadigheid te maken hebben, zodat ik me nog wel enigszins gedesoriënteerd bleef voelen. Ik wist dat een van de Belgische

koloniën sinds kort samen met drie Nederlandse op de werelderfgoedlijst van VN-organisatie Unesco is toegelaten, dat was toch Wortel? Ineens twijfelde ik.

Iets voorbij de boerderij zag ik behalve een aantal mooie, min of meer identieke woningen ook enkele verwaarloosde panden. Het meest in het oog sprong een enorm wit complex dat niet in florissante staat verkeerde, het stucwerk bladerde van de gevel. Het complex werd omgeven door een hoog dubbel hek zoals meestal rond gevangissen staat. De naam van deze inrichting kon ik nergens vinden, wel verwezen bordjes naar twee ingangen en stonden er enkele auto's geparkeerd. Verdroogde bladeren hoopten zich tussen het hekwerk op, erachter prijkte een koddig beeld dat waarschijnlijk een landloper moest voorstellen.

Vol vragen vervolgde ik mijn weg over rechte dreven waarlangs majestueuze eiken stonden. Een richtingaanwijzer verwees naar een OCPP, een afkorting met twee P's waarmee wellicht iets penitentiairs mee werd bedoeld. In dezelfde richting zou zich ook een hotel-restaurant met de naam Kolonie 7 moeten bevinden, ik wist dat de kolonie van Merksplas de zevende en tegelijk de laatste - was die in de Verenigde Nederlanden werd opgezet.

Witte kruizen

Ik had mijn bestemming al bijna bereikt, toen ik in het dichtbegroeide bosgebied een open plek zag waarop verspreid witte kruizen stonden, een begraafplaats voor de landlopers van Merksplas-kolonie. Terwijl ik er een wandeling maakte, begreep ik dat het in België niet echt iets was om trots op te zijn wanneer je je laatste rustplaats in een kolonie vond, er stonden geen namen op de kruizen. Elk kruis had wel een nummer, op een klein aantal was een metalen plaatje met een geboorte- en een sterfdag aangebracht. De laatste sterfdag was pas in het jaar 2000, zelfs dat graf had geen naam.

Ik dacht aan de binnenlandse kolonies die elders hebben bestaan, zoals in Spanje. Dictator Franco wilde het platteland verheffen en liet bewoners werven voor speciaal geconstrueerde *pueblos de colonización*. Meestal ging het om arme mensen die nergens anders terecht konden doordat ze bijvoorbeeld in de gevangenis hadden gezeten. In de koloniatiedorpen moesten ze helpen bij het graven van stuwmeren. Een Spaanse arts die vanaf 1981 haar eerste baan had in zo'n dorp, vertelde me dat ze op een brommertje over onverharde wegen naar haar patiënten tufte. Soms klonken er schoten, ook werd er fors gedronken. Op een dag trof ze een vrouw in bed aan met twee kleine baby's. Haar man had ze ter wereld geholpen, het was niet eens in hem opgekomen de dokter erbij te halen. Maar waarom had zijn vrouw nu hoge koorts?

Het OCPP was inderdaad een cursuscentrum voor penitentiair personeel. Voorbij het gebouw doemde al snel de rest van Merksplas-kolonie op. Ook hier stond een grote voormalige boerderij, die niet alleen hotel-restaurant Kolonie 7 huisvestte, in de voormalige varkensstal was een bezoekerscentrum ingericht. Daar werden veel van mijn vragen beantwoord. Het begon al met een reusachtige luchtfoto op de vloer, die aanschuwendijk maakte hoe planmatig de twee koloniën tweehonderd jaar geleden werden opgezet. Het gebied eromheen leek veel organischer te zijn ontstaan.

In Merksplas-kolonie is meer te zien dan in Wortel-kolonie. Vanaf het begin was het een dwangkolonie, waar de mensen moesten samenleven in een grote inrichting en niet in gezinsboerderijtjes. In 1911 bereikte Merksplas-kolonie het hoogste aantal bewoners ooit, er verbleven toen 5.291 personen. Met enig respect werden ze colons genoemd, kolonisten, net zoals in Veenhuizen de landlopers altijd 'verpleegden' hebben geheten. Tijdens mijn jeugd jaren heb ik de laatsten nog meegemaakt, knoestige oude mannen die zelfs toen de AOW al was ingevoerd, zodat ze in principe zelfstandig konden leven, uit medemenselijkheid in onze voormalige kolonie mochten blijven. De denigrende term 'paupers' is in de hele geschiedenis van Veenhuizen nooit gebruikt, die is pas de laatste jaren in zwang gekomen.

Wanneer je in het bezoekerscentrum van Merksplas-kolonie de portretfoto's van kolonis-

ten bekijkt, zie je geen slechteriken maar pechvogels. Je mag de foto's omdraaien, waarna er een tekst verschijnt waarin hun levensverhaal wordt samengevat. Er blijkt dan nogal wat scheef te zijn gelopen, net zoals er het nodige is scheefgelopen bij degenen die tegenwoordig in Merksplas-kolonie en Wortel-kolonie moeten verblijven. Het grote witte gebouw dat ik in Wortel-kolonie zag maakt wel degelijk deel uit van een gevangenis, Merksplas-kolonie telt zelfs twee enorme detentiecentra. In het ene verblijven 'gewone' gedetineerden, in het andere uitgeprocedeerde asielzoekers die België moeten verlaten, veelal mannen tussen 18 en 30 jaar.

Merksplas-kolonie heeft ook een gevangenis-museum. Tot nu toe is het alleen op zondagmiddag open, maar niet in de winter omdat het is ondergebracht in de onverwarmde kelder-ruimtes van een voormalige kapel. Er wordt gewerkt aan een nieuw onderkomen, over een paar jaar krijgt deze kolonie een professioneler museum in een bijgebouw van de grote boerderij. Er zal dan wel iets van de charme verloren gaan, want nu word je nog wegwijsgemaakt door vrijwilligers die zelf in de gevangenis van Merksplas werken of er tot voor kort hebben gewerkt.

Na mijn eerste bezoek aan beide Belgische koloniën ben ik al snel teruggegaan om deze fascinerende plekken verder te exploreren. Ook Wortel-kolonie blijkt een eigen begraafplaats in het bos te hebben, op veel kruizen zit daar wel een naam bordje. Pas in 1993 is in België de Wet op de landloperij afgeschaft, van de ene op de andere dag moesten de bewoners van beide koloniën toen vertrekken. Ook hier wilden sommigen toch liever blijven, zodat er nog steeds enkele kolonisten tussen de gedetineerden schijnen rond te lopen.

In Merksplas-kolonie kun je al wandelend over een pad rond het gevangeniscomplex iets ervaren van de beklemmende sfeer die daar hangt. Twee zondagen per maand zijn er rondleidingen door de kolonie met een gids, zodat ik nu weet waarom slechts één van de zes w's bij de voormalige aardappelschuren een deur heeft: die was voor de bewakers. Er vijf deurloze waren voor de kolonisten die als aardappelschillers werden ingezet. Ook vertelde de gids over de kapel boven het gevangenis-museum, die als het ware verkeerd om staat, met de apsis naar het westen. Architect Victor Besme vond het maatschappelijke aspect belangrijker dan het religieuze, zodat hij de ingang recht tegenover de ingang van de landlopersinrichting plaatste en de kapel voor een betere lichtinval een curieuze rij dakramen gaf.

Wonderlijk contrast

Evenals in Veenhuizen woonde het personeel in Merksplas-kolonie en Wortel-kolonie in dienstwoningen die per rang verschilden, en ook evenals in Veenhuizen staan sommige daarvan nu al veel te lang leeg. De overgang van justitie-eigendom naar werelderfgoed verloop ook in België niet makkelijk, daar zal het vast mee te maken hebben dat Wortel-kolonie al wel is uitverkoren door de Unesco en Merksplas-kolonie voorlopig nog niet. Volgens deskundigen is het drevenstelsel in Wortel-kolonie van een grotere gaafheid.

In beide koloniën heerst een wonderlijk contrast tussen de grimmige hedendaagse realiteit en de romantiek die aan het verleden wordt toegeschreven. Je bent er toerist van de armoede, jouw vrijetijdsoverblijfsel bestaat uit het kijken naar anderen onvrijheid. Dat de Belgische penitentiaire inrichtingen geen paradijselijke oorden zijn is algemeen bekend, ze zitten overvol.

Bij mijn tweede bezoek aan Merksplas-kolonie was er op de grasvelden tussen de gebouwen een kamp voor duizenden (aankomenden) leiders van de Chiro, de grootste Vlaamse jeugdbeweging, die het belangrijk vindt om samen spellen te spelen. Rond de detentiecentra wemelde het van de mooie, gezonde twintigers die in korte kaki broeken en rokjes met elkaar aan het dollen waren. Terwijl zij een week meemaakten die wel eens een van de gelukkigste van hun leven zou kunnen worden, moesten hun leeftijdgenoten in het detentiecentrum voor uitgeprocedeerde asielzoekers de schallende feestmuziek aanhoren zonder veel redenen te hebben om erop te dansen.

U KUNT 24/7 BESTELLEN IN DE WEBSHOP!

jan van beek
EIGENTIJD'S WONEN

GELDERLAND HERSTOFFEERACTIE!

Nu 20% korting op de herstoffeerprijs, inclusief nieuwe hoes, nieuw schuim, arbeidsloon en transport

PODE SPOT EN SPARKLE in Steelcut Trio of leder Fusion
Van €1840 voor €1495

PASTOE LANDSCAPE JS 2019
Van €3330 voor €2849
Direct leverbaar!

GISPEN 101 HOUT
Wengé, geel, rood, ivoor, en eiken

LEOLUX CARUZZO GRATIS POEF ACTIE
Geldt voor alle uitvoeringen/bekledingen
Voorbeeld: Leder Wapiti
Plus van €4490 voor €3495
Basic van €3990 voor €2995

Nu van €495 voor €299 OP=OP
Snel leverbaar!!!

Beukenplein 23 | 1092 BB Amsterdam | T (020) 665 63 10 | www.janvanbeek.nl
Uitgebreide collectie design klassiekers, persoonlijke service en advies.